

To cite this article: Kaya, C.İ. (2019). Türkiye’de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikleri. International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS), 3(2), 61-84

Submitted: July 25, 2019

Accepted: August 29, 2019

TÜRKİYE’DE KADINLARIN BAŞÖRTÜSÜ MÜCADELESİNDEN, BAŞÖRTÜSÜYLE MÜCADELESİNE GÖRÜNÜR OLMA ÇABASI VE PRATİKLERİ

Ceren İrem Kaya¹

ÖZET

Modern Cumhuriyet’in kuruluşunda başörtüsü gelenekle ilişkilendirildi ve toplumun modernite yönünde ilerlemesi gereği kurgusu, başörtülü kadını görünmez kıldı. Modernle, gelenekselin çelişeceği varsayımından, 1970’li yılların sonuna gelindiğinde, modernle gelenekselin kesiştiği, başka kamusal alan mücadelesi başladı. Bu yıllarda başlayan başörtülü kadının hak arama mücadelesi daha çok siyasal İslam’ın meşrulaşmasının ve seküler yapıya muhalefetin aracı olarak görüldü. Elbette başörtüsü siyasal bir semboldü fakat kadının kamusal alanda görünür olma mücadelesinin, özel alanı da özgürleştirdiği, muhafazakâr aile ve toplum yapısı içindeki kadın-erkek ilişkisini de dönüştürdüğü göz ardı edildi. Başörtülü kadının kamusal alana katılımının yasal engelleri ortadan kaldırıldığına ise mücadelenin misyonunu tamamladığı varsayılarak, kadına “kültürlü eş ve anne” olarak, değişmesi istenilmeyen, iktidar ilişkilerini sabitleyecek “sıcak yuvalarınıza dönün” çağrısı yapıldı. Yeni yapının nesnesi haline gelen başörtülü kadına, aile içinde ataerkiyi güçlendirecek dindar nesiller yetiştirme ve/veya seçkinlere dahil olma şansına erişmişse, mevcut güç ilişkilerinin temsiliyeti görevi verildi. Bugün Türkiye, kuruluşundan bu yana erkekler arasında bir sözleşmeyle konumu belirlenen kadınların; ataerki aile ve toplum yapısına, yok sayılmaya, tahakküm altında tutulmaya bayrak açan bir başka mücadele biçimini deneyimliyor: başörtüsünü çıkararak kadınlar. Bu çalışmada, ilk adımda Türkiye’nin modernleşmesi ve başörtüsü tartışmasına değinilerek; geleneksel anlamından sıyrılan başörtüsünden ve İslami hareket içinde yaşanan değişimden söz edilecektir. İkinci adımda başörtüsünü çıkararak veya çıkarmak isteyen kadınların bir araya gelme, görünür olma çabaları yönünde bir adım olan Yalnız Yürüme-

¹ Öğr. Gör. İstanbul Gedik Üniversitesi, Gedik Meslek Yüksekokulu Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İstanbul-Türkiye, ceren.kaya@gedik.edu.tr

yeceksin Platformu ve örtünmek istememe nedenleri, karşılaştıkları baskı ve şiddete dair verdikleri mücadelede, baskıyla başa çıkmak için geliştirdikleri stratejiler yine platformda yer alan ifadeleri üzerinden açıklanmaya çalışacaktır. Bunu yaparken, kadınların mücadelesi salt iktidar karşıtı bir toplumsal muhalefet olarak görmekten kaçınılacak; her iki mücadele biçiminde de kadının özgül konumuna vurgu yaparak, kadın hareketinin araçsallaştırılmasının önüne geçme yönündeki çabalara katkı sunmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Dayanışması, Yalnız Yürümeyeceksin, Başörtüsü

REPRESENTATION EFFORTS AND PRACTICES OF WOMEN FROM THEIR STRUGGLE FOR THE HEADSCARF TO THEIR STRUGGLE AGAINST IT IN TURKEY

ABSTRACT

The headscarf was associated with tradition during the formation of the modern republic and the presumption of progressing toward modernity which caused women wearing headscarves to become invisible. Contrary to the assumed contradiction between modern and traditional, a new struggle within the intersection of these two concepts emerged in the public sphere in the 1970s. This struggle was considered to be a legitimization of political Islam and an instrument for the opposition against secular formation. Certainly, the headscarf was a political symbol; however, the fact that women's struggle for representation in the public sphere could liberate the private sphere and transform the relations between man and woman in the context of the conservative form of family and society was neglected. After the elimination of legal obstacles in the participation of women with headscarves within the public sphere, it is assumed that the struggle had achieved its aim and the call of "going back to their warm home environment" as "cultured wives and mothers", maintaining the power relations in place, were made. The responsibilities of raising religious generations and/or representing the existing power relations if they have the opportunity to become part of the elites, strengthening the patriarchy, were assigned to women with headscarves who became the object of the new structure. Nowadays, Turkey has been experiencing a different form of struggle since its formation— the struggle of women with headscarves, whose position in society was fixed by a contract signed among men, against the patriarchal form of family and society, against being ignored, and against being suppressed. In this study, I will first discuss the he-

adscarf, stripped of its traditional meaning, and the change in the Islamic movement by referring to debates on the modernization of Turkey and the place of the headscarf. Second, I will explain why women gather around the “You Will Not Walk Alone Platform” as a result of the effort to be represented and not to cover their heads. Moreover, I will examine their strategies for overcoming the repression and violence they have faced by analyzing their statements within the platform. While doing this, I will avoid considering this as a mere anti-authoritarian public opposition. Instead, I will underline the specific conditions of women in both forms of struggle and try to help prevent the instrumentalization of the women’s empowerment movement.

Keywords: Women Solidarity, You Will Not Walk Alone, Headscarf

GİRİŞ

Türkiye’nin modernleşme hareketi/süreci, aydınlanma çağının yaşandığı batı örneğinden farklı ve tartışmalı bir konudur. Modernleşmeyle, kadınların değişen konumlarına vurgu yapan çalışmalar, modernleşme sürecini olumlayıp olumlamadığına göre farklılıklar göstermektedir. Modernleşme sürecini ilerleme/gelişme veya Osmanlı’yı tekrar diriltme hedefi olmayan, şekilci, gardırop batıcılığı/devrimciliği/modernleşmesi olarak ele alan çalışmalarda (Aktaş, 2018: 76-77; Şişman, 2009: 36) başörtüsü; iffetle, kapitalizm ve emperyalizmle mücadeleyle ve millilikle eşleştirilir. Fakat bu eleştirilerin, şekilcilik olarak ele aldığı değişim sürecinin ifadesinde başörtüsü sembolünün kullanılması, muhafazakâr söylemle, ilerici söylemin kadın giysisi/bedeni ve bunun üzerinde denetim isteği konusunda aynılaştığına da işaret eder. Öyleyse, kadın kıyafetinin, kadının konumunu çok aşan bir toplumun tercihini anlatmak ve hangi safta yer alındığını belirtmek için kullanılan bir sembol olduğunu söylemek mümkündür. Nora Şeni’nin ifadesiyle (2015: 51); “Batı’dan yana olduğunu belirtmek için tesettüre karşı olduğunu ifade etmek, aksi için ise eteklerin kısılmasına karşı çıkmak yeterlidir”.

Kadınların konumunu iyileştirmek/değiştirmek reformcu hükümetler tarafından eski rejimle aradaki bağı koparmak açısından kilit önemdedir (Kandiyoti, 2013: 75). Özellikle Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, dini kurumların, devlet denetimine alındığı laik düzene geçilmesiyle, bu düzene uygun yeni bir hayat tarzı ve bu hayata uygun yeni bir insan ve kadın görüntüsü yaratılması hedeflenmiştir (Arat, 2015: 92; Gençoğlu, 2003: 88). Bu yeni düşünüşe göre örtünme; kadınların, toplumun uygar insanlardan ve dünyadan koparılmaları anlamı-

na gelmesi nedeniyle geri kalmışlığın sembolüdür (Göle, 2016: 29). Kadınların örtünme, eve kapatılma ve çok eşlilik yoluyla ezilmelerine neden olan İslami ahlak (Kandiyoti, 2013: 74), kadının “iffetliliği” ve “görünmezliği” üzerine kuruludur ve yeni rejime göre kadınların kamusal hayata katılımı ve görünürlüğü- nün artması dinin belirlediği davranış kodlarından da sıyrılmasını sağlayacaktır. Örtünme zorunluluğunun kalkması -örtünme yasal olarak engellenmese de- kadınların başlarını açmaya teşvik edilmesi, kızlar ve erkekler için zorunlu temel eğitimin sağlanması, kadınlara seçme ve seçilme haklarının verilmesi, şeri hukukun kaldırılması yine kadınların görünürlüğü ve vatandaşlıklarını garanti altına almak için alınmış önlemlerdir (Göle, 2016: 30-31). Fakat reformların kadınlara yönelik tutumlarına ve kadınların kazanımlarına yönelik eleştiriler yine bu reformların etkisiyle yetişmiş, eğitim almış bir anlamda modern devletin meyvesi kadınlardan gelmektedir. Kurtarılmış fakat özgürleşmemiş (Kandiyoti, 2013) kadına, ihtiyaç duyduğu tüm hakların verildiğine dair mutabakat (Tekeli, 1982) günümüzde kadın devriminden, mağdur kadın söylemine (Sancar, 2014) ve kadınların kendi tarihlerini yazma çabalarına (Berktay, 2003) evrilmiştir.

Gerek yasal düzenlemelerle gerek eğitim kurumlarıyla kamu hayatında olduğu kadar özel hayatta da İslam’ın etkinliliği azaltılmak istenmiştir (Arat, 2015: 92). Tüm bu koşullar altında başörtüsü izleri silinmek istenen ve modernliğin karşısında direnen gelenekselin, geri kalmışlığın, devrimin yarar sağlayamadığı kırsalın simgesi haline gelmiştir.

GELENEKSEL ANLAMINDAN SIYRILAN BAŞÖRTÜSÜ

1970’li yıllarda dünyada yükselen radikal İslami hareketle başörtüsü, geleneksel anlamını yitirerek, İslamiyet’in siyasal vurgusunu yapan ve türban olarak da adlandırılan yeni bir örtünme biçimine, tesettüre dönüşmüştür. (Göle, 2017; Aktaş, 2018). Özel/mahrem alana ait kabul edilen başörtülü geleneksel dindar kadının, politize olmuş, kamusal alan mücadelesi veren militanlara dönüşmesi ve başörtüsüyle eğitim ve çalışma hakkı talep etmesi; eğitimle kadının dinin etkisinden ve örtünmeden uzaklaşacağı yönündeki varsayımı/üst anlatıyı da değiştirmiş, 80’li yılların ikinci yarısında başörtülü kadınların eğitim ve çalışma hayatlarına getirilen kısıtlama, uzun yıllar süren tartışmalara neden olmuştur.

İslami gelenekte özel alana ait kabul edilen kadının ve moderniteyle özel alana itilen dinin, radikal İslami hareketle kamusal bir mesele haline gelmesi, hem mahremin hem seküler kamusal alanın sınırlarını yeniden çizerek *madun/ karşıt bir kamu* (Frazer, 2004: 118) yaratmıştır. Kadınların eylem ve söylemleri, bu

çatışmalı ortamda edindikleri eleştirel tutum ve otoriteyi sorgulayan yaklaşımları, farklı madun kamularla bir araya gelme deneyimleri, 2000’li yıllarda kadın aktörlerin seküler ve modern değerlerle etkileşim kurmalarına da olanak sağlamıştır (Topçu, 2009:3-4). Toplumdaki ve İslamcı hareketteki kadının konumunu sorgulayan söylem, kadının ev içi ve dışı rollerinin tartışarak, kimliklerin yeniden tanımlanmasını ve kamusal ve özel alanda yeni bir yer açılmasını da sağlamaktadır (Çayır, 2017: 41). İslami siyaset için “kendilerini gerçekleştirme” olanağına erişen, entelektüel ve siyasal araçlarla iktidar kazanan kadınların gizli den gizliye bireyselleşmeleri de söz konusudur. Kendilerine ait yaşam talebiyle kadınlar, İslamcı cinsiyet ve kimlik tanımlarında sarsıntıya neden olmaktadır (Göle, 2016: 41-42). İslam, vicdan, aile, cemaat dünyalarından çıkarak; eğitim, piyasa ekonomisi, iletişim, tüketim ve sivil topluma doğru açıldıkça kendi yasakçı sınırlarını aşarak değişime uğramaktadırlar, kamusal alan ve ev içi aile yaşamlarına ilişkin yeni tavırlar, öneriler, çözümler getirmektedirler (Göle, 2017: 12-14). Kamusal alanda İslamcı kadın ve erkeklerin geliştirdiği yeni ilişki biçiminde, geleneğin kendine sağladığı imtiyazı koruma ve sahiplenmede hayli titiz davranan erkekler, geleneğin yüklediği mesuliyeti yerine getirmede aynı hassasiyeti göstermezken, değişen İslami anlayış ve yaşam karşısında “bacı”nın olduğu gibi kalmasını talep etmektedirler (Aktaş, 2016: 23). İslami hareket içinde, kadının kendini *politik özne* (Savran,2019) olarak konumlandırılması İslami çevreler tarafından kabul görmemekte ve büyük dirençle karşılaşmaktadır. Kadının haklarının, başörtülü kadının kamusal hizmetlere erişiminden ibaret görülmesi, kutsal aile vurgusu, kadınlara yuvalarına sahip çıkmalarının salık verilmesi, *ataerkil cinsiyet düzeninin restorasyonunu* (Ayata ve Doğangün, 2017: 616) ifade etmektedir. Cinsiyet eşitliği talebi, aileyi ve toplumu yıkıcı, sinsi bir proje olarak değerlendirilmektedir (Kaplan, 2019). Dinin ve politikanın hem siyasi hem de sivil toplum düzeyinde, yasal çerçeveden bağımsız olarak iç içe geçmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini meşrulaştıran toplumsal normların kabul görmesine de neden olmaktadır (Arat, 2010).

Baskı altında tutulmuşların dönüşü de aynı şekilde baskıcı olabilir. Totaliter eğilim, Batı modernliğinin egemen ve bozuk etkilerinden sıyrılmış “mutlak” bir İslamcı kimliğin arayışıyla kolayca alevlendirilebilir. Benliğin saflığı ile cemaatin bütünselliği arasındaki bu ilişki güçlendirildikçe, İslami siyaset dayatılmış bir yaşam tarzına, örtünme mecburi bir ambleme ve kadınlar da İslami kimliğin ve cemaatin ahlak bekçilerine dönüşürler. Bu durum, kamusal alanın kontrolü yoluyla, bireysel yaşam biçimi seçimi yapmanın imkansızlaştırılmasına ve kültü-

rel kodların tekele alınarak sonuçta benliğin İslami bir form içinde kolonileştirilmesine yol açabilir (Göle, 2016: 39-40).

Kadının yeri ve nasıl davranması gerektiği, kültürel kimlik ve bunun korunmasıyla ilgili endişeyi dile getiren bir alana dönüşmektedir. Çağdaş İslami hareket bu alana dört elle sarılarak ve kadınların durumundaki değişim talebini emperyalist sızma ve yozlaşmanın alameti farikası saydığı popülist ideolojik bir söyleme dönüştürmektedir. Kandiyoti'nin 1958 Irak örneğinde olduğu gibi, reformcu hükümetler bir yandan kadınlara yeni haklar tanıırken diğer yandan bağımsız kadın örgütlerini tasfiye ederek yerine devlet-partisi olan iktidardaki partinin uysal yan örgütü niteliğinde devlet destekli kadın örgütleri kurdukları görülmektedir (Kandiyoti, 2013:110-118). Kemalist ideolojiye yapılan en yaygın eleştirilerden biri reformlarla kadının toplumsal konumunu güçlendirmesine rağmen, özgürlüğünü sağlayamamış olduğu, yeni rejime uygun kadın kurgusunun kadını, kadının kurtuluşunu araçsallaştırdığı yönündedir (Tekeli, 1982). Meşruiyetini Kemalist ideoloji üzerinden sağlayan siyasi İslam da benzer şekilde kolektif siyasi hareket içinde kadın aktörlerin ortaya çıkışını güçlendirirken, onların bireyselliklerini ciddi anlamda kısıtlamaktadır. Kadının başörtülü olarak eğitim almasının önündeki engeller ortadan kaldırıldığında, kadının tüm sorunlarının çözüldüğü varsayımı, arzulanan kamusal alanın kadınları yozlaştırdığı düşünülürken, kimi kadınlara iktidarı temsiliyet görevi yüklemesi, anti-feminizmin kurumsallaşması yönündeki çabalar, İslamcı kadınlar arasında da çelişiklere, sorgulamalara, hayal kırıklıklarına (Özcan, 2017:8-9) neden olmaktadır.

Geçmişte Müslüman kadının dünyadaki özgürlüklerden yararlanma mücadelesinin olan başörtüsü muhalif bir düşüncenin temsili olarak kamusal alandayken şimdi iktidardaki bir zümreyi temsiliyet görevini üstlenmiş durumdadır. Başörtülü kadının politik varlığı statükoyu korumasına bağlı hale gelmiştir. Mevcut kamusal alanda başörtülü kadın var ama kamusal alan artık açık ve kapsayıcı bir alan değil. Aralarından kurtarılmış birtakım kadınlar var ve bu kadınlar aynı zamanda başka kadınların gelecekleri ziyan olsun diye, başka kadınlar daha az özgür olsun diye çalışabiliyorlar. Dolayısıyla başörtüsü davası tam da başörtülüler tarafından kaybedilmiş vaziyette (Çavdar, 2018).

Muhalif bir söz aracı olmaktan çıkan, “normalleşen” başörtüsü bir yandan da popülerleşip, piyasalaşmaktadır. Çavdar'ın söylemiyle içi boşalan ve sıkıcılaşan muhafazakârlığın karşısında bu ailelerin çocukları, kendi ailelerinin düşüncelerinden ve yaşam tarzlarından uzaklaşarak çok orijinal bir sekülerleşmeyle gelebilirler veya Saktanber'in ifade ettiği gibi (2007: 430) politize olmuş evrensel

İslamcı kimliğinden, değişik yaşam şekillerini barındıran anaakım bir Müslüman kimliği geliştirebilirler. Türkiye’deki Müslüman gençlik içerisinde gittikçe artan bu yeni eğilim, ailelerinden ve dini otoriterlerden daha farklı bir dindarlık eğilime işaret edebilir. Bu durum farklı kültürel ikilemlerin ortaya çıkışına son derece açık bir durumdur.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı; başörtülü kadınların, başörtüsünü açma ve/veya artık örtünmek istememe nedenleri nelerdir sorusuna yanıt aramaktır. Bu sorunun yanıtını ararken, ne başörtüsünün kadını ikincilleştiren ve doğrudan nesne haline getiren bir unsur olarak ele alıp tartışmayı tarih dışılaştıran bir perspektif, ne de başörtüsünü çıkarma ve/veya çıkarmak isteme girişimini Müslüman kadınların yozlaşma, bozulma eğilimi varsayar. Başörtülü kadınların arasına sıkıştığı, özne olma çabalarını araçsallaştıran laik otoriter rejim ile İslamcı perspektifin uzağında bireyselleşme veya özneleşmeleri adına edimlerini, stratejilerini günlük hayat pratiklerinde arar.

ARAŞTIRMANIN METODU VE SINIRLILIKLARI

Araştırma, başörtülü kadınların başörtüsünü açma/açmayı isteme nedenini ararken Türkiye’deki İslami hareket içinde yaşanan değişimden ve bu değişim sürecinde kadınların özneleşme stratejilerinden hareket eder. Değişimin politik, ekonomik boyutlarını göz ardı ederek gelenek ve kültür boyutuna, Türkiye’de İslamiyet’in erkek egemen yorumuna ve onunla kesişen geleneğin ardındaki ataerkil örüntülere odaklanan etnografik bir incelemedir. Bu amaçla, başörtüsünü açan ve/veya çıkarmak isteyen kadınların yaşadıkları süreci paylaştıkları “Yalnız Yürümeyeceksin” platformundaki dokümanlar incelenmiştir.

Başörtüsünü açmak isteyen kişilerin kimliklerini gizlemesi, kolay ulaşılabilir olmaması, ulaşılan kişilerin ise evreni yansıtamayabileceği kaygısıyla amaçlı örneklem tercih edilmiştir ve hem betimsel analize hem içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma sırasında; örtünmek istememe ve /veya başörtüsünü çıkarmak isteme nedenlerinin, kadınların dindar bir çevrede dünyaya gelmesinden itibaren bir süreçle ilişkili olduğu ve birçok faktörden etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Temalar oluşturularak, kadınların deneyimleri; başörtüsünü çıkarıp çıkarmama durumları, yaşları, sosyal durumları, örtünme çağları, örtünme kararları, aile yapıları, çevre ve ilişkileri, kadın olmaya, beden denetlenmesine, cinsiyet eşitsizliğine ilişkin tutumları, başörtüsünü çıkarmayan/çıkarmayanların ge-

lecek kurguları ve hayalleri, başörtüsünü çıkarma deneyimleri boyutunda kodlanmıştır. Kodlama aşamasında, araştırmaya ilişkin bilgi verilen iki ayrı kodlayıcı tarafından da verilerin uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir.

Tablo 1. Yalnız Yürümeyeceksin Platformu'na yazan anonim hesaplardan elde edilen nitel verilerin çevre ve sürece göre kategorilendirilmesi

Başörtüsünü Çıkarıp Çıkarmama Durumu	Başörtülü
	Başörtüsünü Açmış
	Hiç Başörtüsü Takmamış
Yaş	20'den Küçük
	20-30 Yaş Aralığı
	30 ve Üstü
Sosyal Durum	Medeni Durum
	Eğitim Durumu
	Meslek Sahibi Olup/Olmama
Örtünme Çağı	Ortaokul
	Lise
	Lise Sonrası
Örtünme Kararları	Kendi Kararı
	Ailenin Baskı ve/veya İsteği
	Çevrenin Baskı ve/veya İsteği
Aile Yapı ve İlişkileri	Dindar
	Dindar olmayan
Çevre ve İlişkileri	Dindar
	Dindar olmayan

Tablo 2. Yalnız Yürümeyeceksin Platformu'na yazan anonim hesaplardan elde edilen nitel verilerin algılara göre kategorilendirilmesi

Kadın Olmaya İlişkin Tutumları
Bedenin Denetlenmesine İlişkin Tutumları
Cinsiyet Eşitsizliğine İlişkin Tutumları
Gelecek Kurguları ve Hayaller
Başörtüsünü Çıkarma Deneyimleri

Kategorilerin kavramsallaştırılması aşamasında Aksu Bora ve İlknur Üstün'ün Sıcak Aile Ortamı Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler (2005) isimli çalışmasındaki kavramsal çerçeve kullanılmış, araştırmanın özgün niteliğine uyarlanmıştır. Kavramsallaştırma 3 aşamadan oluşmaktadır; Öznenin Örselenme Kapasitesi, Toplumsal Cinsiyet, Yersizyurtsuzlaşma ve/veya Özneleşme.

Hayatlarının bir döneminde başörtüsü takan, hala başörtüsü takan, başörtüsü takma baskısı yaşayan kadınlar; başörtülerini çıkarma, örtünmek istememe mücadelelerinde ve bu süreçte gördükleri baskıyı azaltmak için, birbirlerine destek vermek amacıyla; sosyal medya üzerinden tanışan, *kadın hakları ve özgürlüğü, ifade özgürlüğü, cinsiyetler arası sosyal eşitlik meseleleri üzerine düşünen ve hassas olan kadınların* bir araya gelmesiyle Yalnız Yürümeyeceksin Platformu 10-15 kadın tarafından kuruluyor.

Platform, farklı inanç ve fikre sahip 100'den fazla kadının anonim gönderilerinden/mektuplarından oluşmakta ve *birbirleriyle fikir paylaşımı yapan ve birbirlerine hikayelerini anlatıp yalnız olmadığını fark eden ufak bir grup kadının daha geniş kitleye ulaşmak, onların da hikayelerini dinlemek ve onlara benzer hikayelerin var olduğunu göstermek, benzer hikayelerden doğan görünmeyen ama var olduğu bilinen bir zihinsel dayanışma ağı* oluşturma amacı taşımaktadır.

Platformun farklı haber kanalları tarafından gündeme gelmesi, özellikle *Twitter*'da -platformdan haberi olmayan ama başörtüsünü açma mücadelesi veren kadınların da dahil olduğu- *#10yearschallenge* etiketiyle yıllar içinde yaşadıkları değişimi, kapalı ve açık fotoğraflarıyla paylaşan kadınlar, mücadelelerini görünür hale getirdi ve kamusal alana taşıdı. Verilen tepkiler, gördükleri baskı ve sanal linç kadınların kimliklerini saklama (anonim kalma) isteğini ve bir araya gelme, dayanışma nedenlerini de ne yazık ki haklı çıkardı.

Platform İslam karşıtı değildir, amacı İslam düşmanlığı yaymak değildir. *Hassasiyet noktası "din" değil, "baskı"dır. Yalnız Yürümeyeceksin platformu bir kadının kendi iradesi ve isteğiyle başörtüsü takıyor oluşunu kabul etmektedir. Platformu oluşturanların yaşanmışlıklarından ortaya çıkarak, başörtüsü meselesinin "psikolojik-fiziksel baskı" kısmında odaklanarak oradaki hikayeleri gösterme amacı gütmektedir.* Araştırmaya, platformun kurulduğu 2018 Temmuz ayından 2019 Mart ayına kadar girilen 108 anonim kadının gönderisi örneklem kabul edilmiştir.

BULGULARIN ANALİZİ VE YORUMLANMASI

Platforma kendi öyküsünü yazan 108 kadından başörtüsünü çıkarıp/çıkarmadığına dair bulguya erişilen sayı 102'dir. 50 kadın başörtüsünü açmış, 3 kadın örtülü değil fakat örtünmesi yönünde baskı görmekte, 49 kadın ise başörtülüdür. Kadınlar için başörtüsünü çıkarmayı istemeleri, başörtüsünü çıkarabilmeleri için yeterli olmamaktadır. İlerleyen kısımda değinileceği gibi bu süreçte hem kişisel çatışmalar yaşamakta, hem aile ve toplum baskısıyla karşılaşabilmektedirler.

Başörtüsünü açan 50 kadından bazıları ailesinin bu durumdan haberi olmadığını belirtmektedir. *“Ben çaresizliğimde debelendim durdum (...) altı yıl geçti. Konu hala gerekli merciye, babama ulaşmadı. Ama ben başımı açtım. Cesaret ettim, kendime dürüst olmayı aileme yalan söylemeyi seçtim”*². Çıkarmak istemesine rağmen, başörtülü takmaya devam etmek; baskıyı azaltma, bireyselleşme yönünde geliştirdikleri kişisel bir stratejiye de dönüşebilmektedir: *“(…)babam bana iki seçenek sundu; ya üniversitemin bulunduğu yerdeki cemaat evlerinden birinde kalıp üniversiteye oradaki kadınların denetiminde başörtülü bir şekilde devam edeceğim ya da evde durup kısmetimi bekleyeceğim”*³. Açılmak istemesine rağmen özellikle ailelerinin denetiminden uzaklaşamadığı (üniversite-iş vs) durumlarda, başörtülü olduğunu belirten kadınlardan bazıları dışarda gizlice başörtüsünü çıkardıklarını da belirtmiştir. *“Kendime küçük özgürlükler yarattım, ikircikli bir hayata başladım. Uzak olan yerlerde, küçük bir tuvalete sığınıp saçlarımı başörtüden kurtararak rüzgarı hissettim. Hapishaneden küçük kaçışlar yarattım”*⁴. Örtülü olmayan fakat örtünme baskısıyla karşı karşı kalan kadınlar ise durumlarını şu şekilde anlatıyor: *“Babam benden utanıyor, benimle sokakta yan yana gelmek dahi istemiyor, annem hareketlerimi sen imam kızısın diye eleştiriyor”*⁵. Başörtülü olsun veya olmasın, tüm kadınların ortaklaştığı konu başörtüsü takmak istememeleri.

Örnekleme oluşturan 108 kadından 51'inin yaşına ilişkin veri elde edilmiştir; en küçüğü 15 en büyüğü 47 olmak üzere, 20'den küçük: 17 kadın, 20 ve 30 yaş ara-

² <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2019/01/11/bir-bedende-iki-ayri-ruhum-ancak-hangisi-en-cok-ben-bir-tek-ben-biliyorum/>

³ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/18/ailemin-sahip-oldugu-zihniyete-gore-olumum-haktir/>

⁴ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/01/ben-varim-nefes-alıyorum-ve-istedigim-gibi-var-olacagim/>

⁵ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/08/28/imam-kiziyim-ama-kapanmayı-hic-istememedim/>

lığı: 26 kadın, 30 ve üstü: 8 kadın vardır. Sınırlı sayıda veri elde edildiği için genelleme yapılmaktan kaçınılmıştır.

Sosyal duruma ilişkin elde edilen veriler şu şekildedir:

Medeni duruma ilişkin veriler incelendiğinde evli olduğunu belirten 7 kadın bulunmaktadır. Bekar olduğunu belirten olmamakla birlikte, yazı içeriklerinden örnekleme oluşturan kadınların büyük kısmının bekar olduğunu söylemek mümkündür. İstatistiki olarak evli olma durumu bir önem arz etmese de evlilik-aşk ilişkisinin özneleşme yönünde önemli bir adım olduğunu söylemek mümkündür. Nasıl okul akılcılaştırma uzamıysa, evlilik de özneleşme uzamıdır. Özne izleğinin başını çeken aşk olgusu; daha bireysel, daha mahrem olanın arayışı sonunda en “kişisel olmayan”ı ortaya çıkarır. *Birey ancak kendisinden çıkıp da Öteki’yle konuştuğunda, ama kendi rolleri, toplumsal konumları bağlamında değil de bir özne olarak konuştuğunda, kendi ‘beni’nin, toplumsal belirlenimlerinin dışına atılır ve özgürlüğe dönüşür* (Touraine, 2018, s.288-9). “*Şu yaşıma kadar bağımsız karar verebildiğim tek konu eşim oldu. Geri kalan her konuda ailemin istek ve koşullarına göre hareket etmek zorunda kaldım*”⁶. “*Sevgilim bana saygı duydu, bu en büyük şansımdı. Annem çok bağırdı çağırdı ama artık umursamıyordum çünkü sindirilmekten bıkmıştım. Beni daha önce defalarca kapalı olarak gören kayınvalidem, kayınpederim, kayınbiraderim de eminim şok olmuşlardır ama yorum yapmadılar (...) En sonunda herkes kabullendi*”⁷.

Eğitim durumuna ilişkin veriler incelendiğinde 36 kadın üniversite öğrencisi olduğunu, 21 kadın üniversite mezunu olduğunu belirtmiş, yüksek lisans mezunu olduğunu belirten ise 1 kadın, üniversiteye girmek için hazırlanan 16 kadın vardır. Üniversite öğrenciliği; kadınların sürekli etrafını çevreleyen, onları denetleyen, bireyselleşmelerinin önünde engel teşkil eden muhafazakâr çevrelerinden uzaklaşmanın en önemli araçlarından biridir. Özellikle üniversiteye hazırlanan öğrencilerin gelecek kurgularında kendi hayatlarını kurabilmeleri adına önemli bir adım olarak görülüyor. Tüm bu veriler ışığında üniversite öğrencisi kadınların sayıca daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumu çevre ve aile tarafından verilen tutucu, ataerkil -belki İslamcı demesek bile –İslam’la barışık değerlerin, üniversitelerde verilen çağdaşlaşması, eşitlikçi ve laik mesajla çatışmasıyla açıklayabiliriz. Bu çatışan mesajlar, kadınlar üzerindeki baskıyı arttırmaktadır (Acar, 2015: 88). “*Mimar Sinan sosyoloji kazandım. O yurttan, okuldan sonra*

⁶ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/12/22/cok-basit-seyler-bile-sistematik-bicimde-uygulandiginda-insanin-iradesini-elinden-aliyor/>

⁷ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/11/bir-tek-sen-aciksin-bakisi/>

*Mimar Sinan'a gitmenin camiden çıkıp bara gitmekten farkı yoktu benim için. Uzun süre afalladım (...) "Din halkın afyonudur" diyen sosyoloji peygamberi Marx, İslam'ın peygamberi ile çatıştı zihnimde. Kendime savunamadığım gerçeklerimi, bir maske altında insanlara savundum"*⁸. *"Üniversite bana meslek kazandırmadı, hayatımı kazandım ben. Gerçek kimliğimle tanıştım. Yaşamayı, özgürlüğü, farklı insanlarla bir araya gelmeyi, onları yargılamadan dinlemeyi, sorgulamayı, düşünmeyi, açık fikirli olmayı, empati kurmayı öğrendim. Artık hayata tek pencereden bakmıyordum. Bir yandan kavram karmaşaları yaşarken bir yandan aydınlanma çağımı yaşıyordum"*⁹. İslamcı hareket için eğitim, kadının analık ve dinsel görevlerinin bir uzantısı olarak görülüp teşvik edilse de kadınlar için kişilik kazanma ve bireyselleşmesine (Göle, 2016: 151) sağlamaktadır.

Aynı zamanda 80'li yıllardan günümüze laikliğin kalesi olarak görülen üniversitelerde başörtülü kızların okuması İslami anlayışın kamusal görünürlüğüne artırma hedeflerinden de biri olmuştur. Fakat eğitim konusunda hassasiyet gösterilmesine rağmen, çalışma hayatına gelindiğinde başörtülü kadınların, geleneksel rollerini ihmal etmeden çalışması beklenmekte veya çalışması istenmemekte hatta İslami çevreler tarafından bile iş verilmek istenmemektedir. *"İş başvurusu için aradığım yerlerde önce 'Tesettürlü müsünüz?' diye soru yöneltiliyordu. Kendime 'En sonunda açılacağım bu ne ya' diyordum"*¹⁰. Kadının meslek sahibi olması, hayatına ilişkin kararlar verebilmesini, hayatını dönüştürebilme ve özneleşme kapasitesini güçlendirirken ailesine olan bağımlılığını azaltmaktadır. Hatta meslek sahibi olamamak kadınların örtünmeleri yönünde yapılan baskıları kimi zaman kabullenmesine, gelecek planlarını hayata geçirene kadar üzerindeki baskıyı azaltmaya yönelik bir stratejiye dönüşebilmektedir. *"İtilip kakılmaktan, savaşmaktan yorulmuştum, işsizdim. Bir anda özgürleştiğimi hissettim, insanlar bana bakmıyordu, sohbet ederken üstümü başımı çekiştiren kimse olmuyordu"*¹¹. Çalışmaya ilişkin veriler incelendiğinde 18 kadın meslek sahibi olduğunu, 3 ise işsiz olduğunu belirtmiştir. Kadınların çalışıyor olmasının başörtüsünü çıkarma kararı verdiğinde, bu kararın kabul edilmesinde ve/veya kabul edilmediğinde

⁸ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2019/01/11/bir-bedende-iki-ayri-ruhum-ancak-hangisi-en-cok-ben-bir-tek-ben-biliyorum/>

⁹ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/10/duydugunda-aydinlandigini-hissettiren-bir-bilgidir-ozgurluk/>

¹⁰ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/12/22/annem-giyemek-istedigim-seyi-giyemi-soylerdi-cunku-o-yapamamisti-ve-icinde-kalmisti/>

¹¹ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/07/27/bu-hayattan-artik-tiksiniyorum/>

kendi başına yaşama kararı üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Her ne kadar üniversite öğrenciliği, ötekiyle etkileşim, bilişsel dünyalarında kırılmalara neden olsa, onları dönüştürse de; başörtüsünü çıkarma kararını vermede ve bu kararıyla toplumsal ilişkilerini dönüştürmede -bir anlamda özneleşmede- esas belirleyici olanın meslek sahibi olmak olduğunu söylemek mümkündür. “Üniversiteye gittiğimde en güzel yaşlarımı istemediğim şekilde geçirmek istemesem de aileme bunu söylemenin imkanı olmadığı için ekonomik özgürlüğümü elime almayı bekliyorum. Ondan sonra hayattaki tek gayem olan özgürlüğüm için savasan bir tiyatrocü olacağım”¹².

Meslek sahibi olduğunu belirten 18 kadından 16’sı aynı zamanda başörtüsünü açtığını da belirtmektedir: “Devlet-aile-toplum baskıları arasında yıllarca sıkıştıktan sonra bir gün tüm güçleri, her şeyi karşıma alarak, sadece kendime dayanarak kararımı verdim. Ailemin duruma tepkisine gelince (...) annem hoşnutsuz da olsa kabullendi. Bu kabullenişte ekonomik anlamda ailemden bağımsız olmak ve yine ailemden hatta aileme bile baskı uygulayabilecek yakın çevremden uzakta olmak işe yaradı. İlk herkesin bana baktığını zannediyordum. Fakat artık özgürleşmişim. İlk defa kendim gibiydim. Meğer onca baskıdan öz benliğime yabancılaşmış, kendimi tanıyamamışım”¹³. Hatta üniversite öğrenciliği sırasında başörtüsü takıp takmamanın çelişkisini yaşayan kadınlar, sıklıkla ekonomik kaygılar duyduğunu belirtmektedir: “Başörtümü kaldığım bu cemaat evinde çıkarırsam beni atarlar ve kalacak diğer bir yerim, kiralari karşılayacak kadar param yok”¹⁴.

Tüm bu faktörler birlikte incelendiğinde evlilik, eğitim durumu ve bir meslek sahibi olmanın “öznenin kapasitesini arttırmasında” etkili olduğu görülmektedir. Öznelik kapasitesi kavramı (Aksu ve Üstün, 2005: 17) kişilerin içinde buldukları toplum ve kurdukları toplumsal ilişkilerde kendileri adına hareket etme imkânını ifade etmektedir. İnsanlar içinde biçimlendikleri toplumsal bağlamın ve toplumsal ilişkilerden “fazla” bir şeydir. Bu “fazlalık” aynı zamanda değişim potansiyeli taşır. Bu fazlalık herkes için aynı değildir. Toplumsal roller, sınıfsal konum, eğitim gibi imkânlar, bu fazlanın boyutunu ve türünü belirler. Öznelik

¹² <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2019/02/20/ozgurlugu-icin-savasan-bir-tiyatrocu-olacagim/>

¹³ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2019/01/19/benim-icin-kabus-olan-bu-durumdan-siyirilabildigim-icin-tarifsiz-bi-mutlulukla-uzanip-kendi-yanaklarimdan-opuyorum/>

¹⁴ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/14/is-buldugum-ve-para-kazanabilmeye-basladigim-gun-basortumu-cikaracagim/>

kapasitesi, fazlalığı yaratan imkânlara değinirken, bu fazlalığın niteliğini ve sınırlarını da belirler.

Öznelik Kapasitesinin Örselenmesi

İnsan potansiyelini, neyi yapıp yapamayacağını zamanla öğrenir; kendine, yaşadısına ilişkin kararlar alır. Fakat daha baştayken aile içinde örselendiğinde, kararlar alamaz, hayatın dizginlerini elinde tutamaz, özne olamaz. *Aile reislerinin “mahremiyet alanı” olarak muhafaza etmeye çalıştığı aile, kendi “tebasının” öznelik kapasitesini örseleyen, bireyi daha toplumla, okulla, camiyle, devletle, “dış dünyayla” karşılaşmadan önce öğüten, son derece politik bir kurumdur.* Böylelikle hem kendine isyanı engeller, hem de patriyarkal sisteme itaat eder hale getirir (Bora, 2019).

Örtünme yaşına ilişkin veriler kategorilendirilirken 10,11,12,13 yaş ortaokul çağı, 14,15,16,17 lise çağı, 18 ve üstü yaşlar lise sonrası kabul edilmiştir. Örtünme yaşına ilişkin elde edilen verilerin bir kısmında kadınlar “ortaokuldaydım”, “liseydim” gibi ifadeler de kullandıkları için kodlama aşamasında böyle bir genellemeye gidilmiştir. 40 kadın ortaokul çağında, 38 kadın lise çağında, 6 kadın ise lise sonrası kapandığını belirtmiştir. Fakat ne zaman kapandığını “hatırlamayan”, “çok küçük yaşta” gibi betimlemelerde bulunan ayrıca 4 kadın bulunmaktadır. Esasında kadınların örtündükleri çağ farklılık göstermekle birlikte en büyük ortaklık regl olduklarında kapandıklarını söylemeleridir. *“Bilenler bilir eğer böyle bir ailede doğduysanız mutlaka regl olduğunuzda, o da olmazsa en geç 15 yaşlarında kapanırsınız. Sonumun böyle olacağını zaten biliyordum”*¹⁵. 108 gönderiden 102’sinde kadınların örtünme kararlarını kendilerinin alıp almadığına ilişkin bulgulara erişilmiştir. 50 kadın bunun kendi isteği/kararı olduğunu, 52 kadın ise ailesinin, çevrenin baskısı ve/veya isteği olduğunu belirtmiştir. Fakat bu kararın kendi kararı olmasına rağmen bilinçli bir tercih olduğunu belirten son derece azdır. Kadınların üyesi oldukları aileleri, onlar hayata gelir gelmez örtünmeye ilişkin tutumlarının oluşmasına da neden olmaktadır. Kadınlar örtünme kararlarının kendileri tarafından verildiğini söylese de hemen her cümle ama diyerek devam etmektedir. *“Kapanacaksın denmedi, ama bu öğretildi, böyle yetiştim... Zaten bence başörtülü insanların çoğunun kendilerine “sebeğim, iradem” diye tutundukları şey, ailenin, annenin, geleneklerin bir kalıntısından öte bir şey değil. İstisnalar milyonda bir olsa da, hiçbir insan 14-15 yaşında bir ömür boyu uygulayacağı bir giyim şeklini belirleyemez. Böylesi bir irade söz konusu değildir, bunun adı geleneği ve görünmez baskıyı irade diye hasıraltı etmekten başka*

¹⁵ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2019/01/24/en-buyuk-idolum-carl-sagan/>

bir şey değildir"¹⁶. Kendi kararı, ailenin veya çevrenin baskısı olsun kadınlar örtünme kararı verirken uyum veya direniş gibi farklı tepkiler gösterebiliyorlar, anlatıların ortak yanı kadınların öznellik kapasitelerinin fiziksel şiddetle, baskı ve engellemeyle, sevgi ve onay görmek için, başı açık-kapalı ayrımının yarattığı çelişkiyle örselenmesidir.

Fiziksel şiddet: *"Bundan sonra kapalı gzeceksiniz dendi. Tabii itiraz yok, itaat var; yoksa dayak"*¹⁷. *"İlkokulda sözlü olarak başlayan baskı, 6. sınıfta babamın başıma vura vura kapatmasıyla daha da artmıştı"*¹⁸.

Baskı ve engellemeyle: *"Küçüklüğümde beri o istediğim şortları, etekleri, atletleri giyemedim hâlâ da giyemiyorum. Kıyafet konusunda üzerimde hep bir baskı vardı. Hiçbir zaman istediğim kişi olamadım. Lise'1 geçtiğimde bana kapanmamın gerektiğini ailemize bunun yakıştığını, benim açık gezmemin aileme günah olarak yazıldığını söylediler"*¹⁹.

Sevgi ve onay görmek için: *"Başörtüsünü babasına aşık bir kız olarak aldım saçlarım. Beni hep seven ve bana dini anlatan temiz yürekli babamın isteğiyle bir hevesle örttüm saçlarımı"*²⁰. *"Kapanmaya karar verdiğim zaman bunu kendi isteğim doğrultusunda gerçekleştirdiğimi düşünmüştüm; elbette bir gün kapana-caktım ve erken olması sanki bu durumu bana daha çok sevdirecekti. Örtündüm ve herkes tarafından takdir edildim, küçüğünden büyüğüne herkes benimle gurur duyar gibiydi."*²¹.

Açık kapalı ayrımının yarattığı çelişki: *"Burada okuduğum kadarıyla çoğu arkadaşımın da yazdığı gibi zaten hiçbir zaman dilediği gibi giyinebilen bir çocuk olamamıştım. Yaz günü uzun kollu tişörtler giyerken arkadaşlarımın beni sürekli sorgulamaları hâlâ dün gibi aklımda. Dilediğimi giymeyi bırakın, saçlarımı bile istediğim şekilde acımadım çünkü ayıptı. İşte hal böyleyken açıkçası kapanmak benim için rahatlatıcı olmuştu, hiç değilse artık bir tarafa ait olacaktım ve giy-*

¹⁶ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/03/tanri-ruzgari-benim-saclarimdan-esirgemez/>

¹⁷ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/11/simdi-kapanir-misin-diye-sorsalar-asla-derim/>

¹⁸ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/14/bir-elim-dunyayi-diger-elim-ozgurlugu-ben-yine-ozgurlugu-secerim/>

¹⁹ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2019/01/10/benim-dusundugum-seyler-basortusune-sigmayacak-ozgurlukte-seylerdi/>

²⁰ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2019/02/20/sevgiyle-ogretilmis-de-olsa-yanlis-yanlistir/>

²¹ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2019/01/18/kendi-hayatimda-kendime-yabanciyim/>

diklerimi sorgulamayacaklardı”²². “Benden bekleneni biliyordum, doğru olanı öğrenmişim, zamanının geldiğini farkındaydım ama benim kararımdı. Çevremde aksi görünümde herhangi bir kadın yoktu ama benim kararımdı. 13 yaşındaydım ama benim kararımdı (...) Okulda açık, sivil hayatta kapalı şeklindeki kişilik bölünmesini yaşayan binlerce kızdan biriydim. Üstelik lisem oldukça yüksek puanlarla alım yapan, dolayısıyla seküler ailelerin çocuklarının çoğunlukta olduğu bir okuldu. Bu da üzerimdeki ötekilik baskısını arttırdı, beni kendiliğime daha sıkı sarılmaya ve radikalize olmaya itti”²³.

Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet basitçe sosyalleşme süreci olarak adlandırılmayacak, kişinin müdahil olduğu karmaşık ilişkiler sonucunda kadına özgül nitelikleri inşa ettiği/kurguladığı toplumsal düzeyde cinsiyet rejimine işaret eder (Bora ve Üstün, 2005: 41). Başörtüsünü çıkarma mücadelesi veren kadınlara yüklenen rollerin, toplumsal cinsiyete ilişkin kurguların nasıl şekillendiğinin tespiti için; aile yapıları ve ilişkileri, çevre ve ilişkileri, kadınlığa ilişkin, beden denetlenmesine ilişkin tutumları, cinsiyet eşitsizliğine ilişkin tutumları analiz edilmeye çalışılmıştır. 108 gönderiden 98’inde aileye ilişkin bulgular yer almaktadır, bu gönderilerden sadece 2’sinde ailenin dindar olmadığı belirtilmiştir. “Aslında aşırı dindar olmayan ama mahalle baskısı ile her daim tetikte yaşayan bir ailenin büyük kızuyum. Tatile gittiğinde mayo giyebilen ama kendi mahallesinde pantolon bile giyemeyen küçük bir kızdım. 8 yaşında tatilde giymek için aldığım taytı sokakta giydiğim için arkadaşının yanında babasından tokat yemiş küçük bir kızdım”²⁴. Diğer tüm kadınlar farklı tanımlamalar kullansa da (dindar, muhafazakar, geleneksel, yobaz, radikal İslamcı) dindar aile yapılarına ve cinsiyete ilişkin benzer normların kabul gördüğü aile yapılarına işaret etmektedirler.

Aile yapıları ve ilişkileri: “(...) bu zamana kadar hastalıklı bir toplumu kendi hayatına jüri edinmiş; birbirlerinden, kendilerinden ve belki de çocuklarından nefret eden bir anne baba tarafından büyütüldüm ve belki onların takdirini kazanırsam sevgilerini de kazanırım diye benden direkt ya da dolaylı istedikleri her şeyi yaptım. Bu, toplumun onlardan istediği şeyleri de yaptım demek oluyor. 12-13 yaşlarındaydım (...) Akşamına annem yanıma geldi ve başımı okşayarak artık çocuk olmadığımı, günah defterimin açıldığını, beni ‘böyle’ gören erkeklerle-

²² <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/12/22/kapanmak-benim-icin-rahatlati-ci-olmustu-hic-degilse-artik-bir-tarafa-ait-olacaktim-ve-giydiklerimi-sorgulamayacaklardı/>

²³ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/08/1997-degil-2018di-nur-serter-degil-yengemdi-ikna-odasi-ise-benim-odamdi/>

²⁴ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/07/27/elalem-hapishanesi-kackini/>

re 1 günah, onların beni görmesine sebep olduğum için bana 2 günah yazılacağını ve başımı örtersem bana çok yakışacağını, çok cici olacağımı söyledi. Konuşma boyunca hep saçlarımı okşadı. Sevgiye muhtaç bir çocuktum, her çocuk gibi. Annem saçlarımı seviyordu, ben annemi”²⁵.

“Bazı aileler vardır, doğacak çocuklarının kaderi bellidir. Benim de öyleydi işte, yürüyeceğim yol ben doğmadan görünmez taşlarla çizilmişti. Ben 6-7 yaşlarında bir çocukken babam İmam Hatip lisesini gösterir ‘Bu okulda okuyacaksın büyüyünce’” derdi. Ben de İmam Hatip’in ne olduğunu bilmediğim için binanın ihtişamıyla büyülenir, ‘Burada okuyacağım’” derdim. Kapanacaktım, İmam Hatip okuyacaktım, şehrimde kalacaktım ve evlenecektim; yolum bu şekilde çizilmişti”²⁶.

Yine benzer şekilde tutucu çevrelerden geldikleri, genellikle yakın çevrelerindeki tüm kadınların kapalı olduğu hatta tarikat ve cemaat ilişkilerinin hem aile hem de kadınların kararları üzerinde son derece etkili olduğu belirtilmiştir. Yeni dahil oldukları farklı sosyo-kültürel ortamlarda çelişkiler yaşayıp, kendi muhafazakar dünyalarının dışında başka gerçeklikle karşılaşan kadınlar da olmakla beraber, genellikle “kendilerine benzeyen” kadınlarla arkadaşlık kurmayı tercih ettikleri için sıklıkla başörtüsünü açma kararı aldıklarında ya da çelişkiler yaşadıklarında kendilerini ifade edememe, dışlanma korkusu yaşadıklarını da dile getirmişlerdir. Aile ve yakın çevre ilişkileriyle şekillenen kadınlık hali ve bedeninin denetlenmesi; toplumun başörtülü kadın kurgusuyla birleşince kadınların taşıyamayacağı kadar büyük bir yük haline gelmektedir.

Yakın ilişkiler: *“Mahalle kültürünün içinde büyüdüm ben (...) Erkeklerin borusu hareketleninceye, kız çocukların göğsü şişinceye dek oyunlar beraber oynandı (...) Giyilen tişörtlerin kol boyu uzadı. Köprücük kemiklerinin biraz altındaki şişkinlik bir hırka ile örtülmeye çalışıldı. Falancanın kızları başlarını örttüler diye örnek gösterildi”²⁷.* Dindar/muhafazakar aile ve yakın çevre ilişkileriyle şekillenen kadın olma hali, başörtülü kadını kısıtlayan, bedeninin, cinselliğinin denetlendiği, cinsiyet eşitsizliğine dayalı bir pratiğe dönüşmektedir.

Kadın Olmak: *“Babam, ben daha 7 yaşında küçük bir kızken bile bana sürekli ‘Ağırbaşlı ol, düzgün davran, kimin kızı olduğunu unutma!’” derdi. O zamanlar*

²⁵ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/08/tek-basima-yuruyorum-ama-asla-yalniz-yurumuyorum/>

²⁶ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/08/aynaya-baktigimda-evet-ya-iste-olduyorum/>

²⁷ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2019/01/11/bir-bedende-iki-ayri-ruhum-ancak-hangisi-en-cok-ben-bir-tek-ben-biliyorum/>

anlamazdım, sonralarda bunun hem dışarıya karşı göstermem gereken bir duruş hem de onun egosunu tatmin etmemi sağlayan bir cümle olduğunu fark ettim. Oysa ağırbaşlı olmayı istemiyordum, neşeli bir insandım. Dikkat çekmeyi, kahkaha atmayı seviyordum”²⁸.

“Utandırıldım. Kadın olmaktan utandım. Bunu ben seçmedim. Yine de bir seçim hakkım olsaydı onlara rağmen kadın olmayı seçerdim”²⁹.

Bedenin Denetlenmesi: “Bedenimi birileri sürekli saklamamı öğütlemişçesine gizledim. Psikolojim, değer yargıları buna göre şekillendi. Hemcinslerimin giydiklerine bakıp onları bu muhafazakâr kodlarla yargıladım. Ben de o nefret ettiğim muhafazakâr sistemin uygulayıcılarından biri oldum işte... Kendimi o denli uzak tutuyordum ki, söylediğimde insanların şaşıracağı yaşlara kadar erkek arkadaşım olmadı hiç. Hayır, çirkin değilim, aksine güzel sayılırım. Ama kendimi sakınma refleksleri, öğretilmiş bir ayıplama psikolojisi, sürekli yargılama, sürekli öte tarafa itilen cinsellik ve kendi bedenini canlıyken gömme hali... Tam olarak bu evet... Kendi bedenimi canlıyken gömmüştüm adeta. Ayıplar, günahlar, olmazlar, görünmez yasaklar, örtmelisinler derken gençliğimi bir aşk dahi yaşayamadan geçirip yitirdim... Hayat bu mu? Hayat nedir? İçimde daima var olduğunu hissettiğim derin mutsuzluğumun kaynağı bu değilse nedir? Coğrafya kaderdir derler ya... Aynen öyle... Benim kaderim bu coğrafyada, bu gelenekler içinde doğmam ve bu alışkanlıklarla gençliğimi yitirmemiş demek ki...”³⁰.

Cinsiyet Eşitsizliği: “Pantolon giyemezsin çünkü erkeklere benziyorsun, Peygamberimiz lanet etmiş.” ‘E o zaman Arap erkekler neden uzun elbise giyiyor, onlar da kadınlara benziyor giymesinler’ deyince ‘Orada adet bu, sıcaktan dolayı giyiyorlar’ dediler. Neresinden tutsan elinde kalan bir savunma. Erkeklere sıcak da kadınlara serin mi? Kadınlar kara çarşafın altında çok mu mesut? “Kadınlar mükâfatını cennetin serin suları kenarında otururken alacak.” ‘Hem sen kendini erkeklerle bir mi tutuyorsun?’ Erkekler de ahireti düşünüp pantolon giysinler diye üsteleyince ‘Ne halin varsa gör, cehennemde cayır cayır yan’ diyip bıraktı beni”³¹.

²⁸ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/08/30/onlarin-istedigi-kisi-olmamaniz-sizi-sevilmeyecek-biri-yapmiyor/>

²⁹ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/07/27/31/>

³⁰ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/03/tanri-ruzgari-benim-saclarimdan-esirgemez/>

³¹ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/10/01/insanin-kendi-gunahinin-bedelini-odemesine-bile-tahammulleri-yok/>

“Allah’ın erkeklere kıyak geçtiği barizdi ama bunu keşfetmem için biraz okumam gerekmişti”³².

“Neden bazı erkeklerin zaafı yüzünden ben bedenimi saklamak zorundaydım? Ayrıca bunun sonu var mıydı?(...)Neden bedel ödeyen taraf biz oluyoruz? Neden erkeklere kadınları rahatsız etmemeleri, ederlerse ağır cezalar alacakları değil de kadınların kendilerini köşe bucak saklamaları emrediliyor?”³³.

Yersizyurtsuzlaşma ve/veya Özneleşme

Özneleşme -bir anlamda bireyin kendi üzerine düşünmesi- kolektif kimliğinde ayrılmaya neden olmaktadır. Kutsal’ın niteliğinin sorgulanması, kendini oluşturan değerlere mesafe alması, iç hesaplaşma yapması, öznellik imkanını ortaya çıkaracak bireyselleşme, meslek sahibi olma, eğitim gibi öznellik kapasitesini arttırıcı edimler; toplumsal cinsiyeti, dini ya da geleneksel söylem altına gizlenmiş ataerkiyi üreten başörtüsüne içerden mesafe almasına neden olmaktadır (Topçu, 2009: 58) Modernite ile geleneksel arasında sıkışan kadının çelişmesine “yurt” (Şişman, 2009: 24), olan başörtüsü; geleneksel ve/veya dini söylemlere mesafe alan kadınların “yersizyurtsuzluk” kaynağı haline gelebilmektedir. *“Hep biraz sessizdim, hep biraz kenardaydım. Hiçbir zaman ait olamadım. Ben sorgulamaktan korkan, dindar bir çocuktum. Hâlbuki oyun oynamayı seven, hayal kuran, sokaklarda kovalamaca oynayan bir çocuğun Allah’ı düşünmek için pek de zamanı olmamalıdır(...)Başörtüsü benim için sadece kumaş değildi; sokakta bir erkeği öperken tedirginlik, sanatsal bir etkinlikte yalnızlık hissi, bira içerken biri fotoğrafımı çeker mi tedirginliği, olmadığım her şeyi olduğumu sanmalarının yanlıgıydı. Sadece saçlarımı değil, kim olduğumu da örten bir kumaştı”³⁴.*

Fakat kadınlar, kendilerini politik bir özne olarak konumlandıklarılarında bu özgürleşmeyi de getirmektedir(Aksu, 2008: 68). Anlam çerçevelerinin dışına düşmek, yeni anlam çerçevesi kuramayacak kadar güçsüz hissetmek, dolayısıyla bu dünyada yeri olmamak olarak kavramsallaştırılabilecek “yersizyurtsuz” olma hali, kadınların geliştirdikleri yaşam stratejileriyle, onları özne haline getiren belki de özgürleştiren bir pratiğe dönüşmektedir. Platformun amacı da bir anlamda “yersizyurtsuz” kadınlarla dayanışma ağı kurarak, bu süreci yaşamış diğer örnekler üzerinden kadınların yaşam stratejiler geliştirebildiklerini göstermektir.

³² <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/10/duyugunda-aydinlandigini-hissettiren-bir-bilgidir-ozgurluk/>

³³ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/01/kisisel-bir-butunluk-sagladigim-ve-tutarli-bir-hayat-yasayabildigim-icin-kendimle-gurur-duyuyorum/>

³⁴ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/01/ben-varim-nefes-alıyorum-ve-istedigim-gibi-var-olacağım/>

Kadınların başörtüsünü çıkarma deneyimleri, gelecek kurgularından elde edilen veriler; anlam çerçevelerinin dışına düşmek, gelecek kurguları ve hayaller, özneleşme boyutunda kavramsallaştırılmıştır.

Başörtüsünün dinsel inanç ve pratik anlam çerçevesinin dışına taşması, aynı zamanda modern dünyanın pratikleriyle çelişmesi; kadınların rol çatışması yaşamasına, başörtülerine mesafe almalarına neden olmaktadır. Fakat bunun itirafı hem özne açısından, hem de ailesi ve çevresi açısından hiç kolay değildir.

Anlam Çerçevelerinin Dışına Düşmek: *“Saç teline bu kadar çok anlam fazla mı? Saç teline bu kadar çok anlamı eğitimini almak istediğim fakat her role giremeyeceğim için mümkün olmayan tiyatroya her gidişimde ağlamak isteyince yüklemiş olabilirim. Saç teline bu kadar anlamı gecelerce düşünüp sorguladığım dine rağmen sabah başımı örtüp çıkmak zorunda olduğumda yüklemiş olabilirim. İnanmakta zorluk çektiğim şeyleri sırf temsil ettiğimi düşünmek için savunmak durumunda kaldığımda yüklemiş olabilirim”³⁵.*

“Sadece bir ibadet şekli ya da Allah’ın emri değildi başörtüsü benim için; bir yaşam tarzıydı, kimlikti. Uğruna çok istediğim şeyleri yapamamaktı. İçimden geldiği gibi kahkaha atamamak, makyaj yapamamak, renkli giyinmemek, sigara içmemek, sevgilinin elini tutamamak, dans edememek, spor yapamamaktı. Sanki Allah’ın emrini yerine getirmekten ziyade bir bedel ödüyordum. Neticede ben başımda bir ayet taşıyordum”³⁶.

“İnsanlar bana baktığında sadece başörtümü görüyorlardı. Benimle ilgili her şey örtümle değerlendiriliyordu(...)Genellenmemek için, önyargılara kurban gitmemek için debelenip durdum. Tartışmalarda muhalifliğimi belirtme zorunluluğu hissettim, hiçbir oluşumun temsilcisi olmadığım konusunda birilerini ikna etmek durumunda bırakıldım. Ötesinde görünmez olmak istedim. Başörtülü olma mücadelesini vermiştim, başörtülü bacı olmayan başörtülü olmak mücadelesi çok daha fazla yoruyordu. Sonra kabullenmeye başladım; siyasal İslam diye bir şey vardı, başörtüsü de bunun simgesi olmuştu (...) Oy ve rant kaynağı olmak veya öyle görünüyor olmak içimde nefret uyandırdı”³⁷.

Gelecek Kurguları ve Hayaller: *“Bu durumu aileme anlattım ve bana öyle bir tepki verdiler ki, öyle incittiler ki kalbim paramparça oldu. Hakaretlere uğradım, aşağılandım(...)Yine de ben bugün tam olarak vazgeçmedim, mesleğimi*

³⁵ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/07/27/kahkahami-bastirmak-istemiyorum/>

³⁶ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/10/duydugunda-aydinlandigini-hissettiren-bir-bilgidir-ozgurluk/>

³⁷ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/08/1997-degil-2018di-nur-serter-degil-yengemdi-ikna-odasi-ise-benim-odamdi/>

elime alınca ve bulunduğum şehirden olursa da ülkemden gidince geri dönmeyeceğim, onları delicesine sevsem de özleşem de dönmeyeceğim”³⁸.

“Şimdi iş bulmayı bekliyorum. İş bulduğum ve para kazanabilmeye başladığım gün başörtümü çıkaracağım ve o gün benim en mutlu olduğum gün olacak. Umarım o günü yaşamadan ölmem”³⁹.

Özneleşme: “Ailem şok geçirdi, abim şerefimiz iki paralık oldu dedi. Erkek kardeşim anneme sen bunu bu hale soktun dedi. Babam ölü bedenini avuçlasaydım daha az üzülürdüm, keşke ölü yoldan gelseydi dedi. Annem benim kızım değil-sin siler atarım seni dedi. Ailemden tek kuruş almayarak, özel ders vererek ve bir sahafta çalışarak 3 ay devam ettim, ağır bir depresyon geçirdim ve 2 kez intihar etmeye kalkıştım(...) 1.5 yıl bu süreçte çalışmayı hiç bırakmadım, hep kendi ayaklarım üzerinde durmaya çalıştım. Ben bir bireyim ve bunu onlara zorla da olsa kabul ettirdim. Şimdi annem bana bu saç sana yakışmadı değişik bir şey yap diyor. Erkek kardeşlerimle sinemaya giderken kopkoyu ruj sürebiliyorum. Babama 2 gün önce bulaşık yıkattım(Annem ilk kez yıkadığını söyledi.) En önemlisi kadınlığımı ve kendimi seviyorum. Pes etmeyerek yolumda ilerleyebileceğimi kısmen de olsa kanıtladım. Hayat uzun ve yapacağım çok çok iş var”⁴⁰.

“Kendi yolumu çizmeye çalışıyorum şimdi. Başörtümü çıkarmaya, annemi ikna etmeye, çevremın sözlerine kulak asmadan özgür bir kadın olmaya çalışıyorum. 20 yaşında bu hayatı yeniden öğrenmeye, aşık olmaya, kadınlığının farkına varmaya çalışıyorum. Saçlarımı örtmenin ahlakla ve Tanrı ile bir ilgisi olmadığını çok geç anladım. Bundan sonraki hayatımı bütün bu toplum baskısıyla mücadele etmeye adayacağım. Küçük bedenim ve ellerimle önce kendimi kurtaracağım. Uyuyan hayallerimi uyandıracağım, sevgiyle öğretilmiş de olsa yanlış yanlıştır, bunu artık kabul ediyorum. Zincirlerimi kendi ellerimle bağladım, şimdi yine kendi ellerimle çözeceğim”⁴¹.

³⁸ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/11/29/icsellestiremediginiz-bir-seye-ne-olursa-olsun-alisamazsiniz/>

³⁹ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/14/is-bulduyum-ve-para-kazanabilmeye-basladiyim-gun-basortumu-cikaracagim/>

⁴⁰ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2018/09/18/benliginizi-bulmak-icin-savasim/>

⁴¹ <https://www.yalnizyurumeyeceksin.com/2019/02/20/sevgiyle-ogretilmis-de-olsa-yanlis-yanlistir/>

SONUÇ

İslami ve/veya geleneksel kabullere göre kamusal alanla mahremi ayırıştırılan başörtüsü, 1980’li yıllardan itibaren İslamcı kadınların kamusal alana girişini sağlayan bir stratejiye dönüşmüştür. Kadının kamusal görünürlüğünün artması, eğitim ve çalışma olanaklarına erişmesi beklenmedik bir şekilde onun mahrem/özel alan içindeki iktidar ilişkilerini de sorgulama, belki dönüştürme olanağı taşıırken, İslam’ın kamusal temsilciliği görevi yüklenen başörtüsü, bir yandan da anlam çerçevesi dışına taşarak onu taşıyan kadınların denetimini ve yükünü arttırmıştır. Belirli bir zümrenin temsiliyeti de eklenince bu durum kadınlar için, geçmişte olduğu gibi bir tercih değil, zorunluluğa dönüşmektedir. Muhafazakârlığın bir devlet ideolojisine dönüştüğü, cinsiyete ilişkin yaygın kabullerle kadının kısıtlandığı ve başörtüsünün de bunun bir aracı olduğu; İslamiyet’le, geleneksel ataerkinin kesiştiği günümüz gerçeğinde, geçmişte kadının özneleşme stratejisi olan başörtüsü; kadının özneleşmesine engelleyen, cemaat ve aile ilişkileri ekseninde denetimi sürekli kılarak, aidiyet durumundan çıkmasına ve yersizyurtsuzluğuna neden olmaktadır. Bir dünya görüşünün temsilciliğinin kısıtlayıcı yükünü taşımak durumunda kalan, çocuk denecek yaşta sakınması gereken bir kadınlığının olduğu bilincine erişen kadınlar için kendilerini, yaşayışlarını sorgulamalarına ve içine doğdukları her türlü yapıya -aileye, topluma- mesafe almalarına neden olmaktadır. Modern formların İslami yorumuyla günümüz toplumlarına entegre olabilen İslami anlayış; kadın-erkek, aile ilişkileri söz konusu olduğunda geleneği vurgulayıp, kadınların talep ettikleri eşitlik konusunda “*Asr-ı Saadet*” göndermesi yaparak, talepleri tarih dışılaştırılan ve talep edenleri dışlayan totaliter bir yaklaşım göstermektedir. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen bu durum kadınların kolektif kimliklerinden ayrışmalarının, özneleşmelerinin ve toplumsal ilişkileri de aile ilişkilerini kendileri lehine dönüştürebilmelerinin de aracı haline gelmektedir. Kadınların başörtüsü takmak için verdiği mücadele de, başörtüsünü çıkarmak için verdiği mücadele de en nihayetinde kadını güçlendiren, öznelik kapasitelerini arttıran bir yaşam stratejisine dönüşmektedir. Esas olan, başörtülü veya başörtüsüz kadınların kendi bedenleri hakkında karar verebiliyor olmasıdır.

KAYNAKÇA

Acar, F. (2015). Türkiye’de İslamcı Hareket ve Kadın. 1980’ler Türkiye-si’nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar Derleyen Şirin Tekeli (6.bs). İletişim Yayınları. İstanbul: 73-91.

Aktaş, C. (2016). Bacıdan Bayana (6.bs.). İz Yayıncılık. İstanbul

Aktaş,C. (2018). Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık Kıyafet ve İktidar (4.bs.). İz Yayıncılık. İstanbul.

Arat, Y. (2010). Religion, Politics And Gender Equality in Turkey: Implications of a Democratic Paradox?. *Third World Quarterly*, 31(6): 869-884.

Arat, Y. (2015). Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri. 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar içinde derleyen Şirin Tekeli (6.bs). İletişim Yayınları. İstanbul: 91-103

Ayata, A. and Doğangün, G. (2017). Gender Politics of the AKP: Restoration of a Religio-conservative Gender Climate .*Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19(6): 610-627.

Berktaş, F. (2003). Tarih'in Cinsiyeti (1.bs.) Metis Yayınları. İstanbul.

Bora, A.(2008). Ortadoğu'da Kadın Hareketleri: Farklı Yollar, Farklı Stratejiler. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,39: 55-70.

Bora, A. (2019). Öğrenilmiş Bir İdeolojidir Aşk. 16 Şubat 2019 tarihinde <https://ozgurdenizli.com/aksu-bora-ogrenilmis-bir-ideolojidir-ask/> adresinden erişilmiştir.

Bora, A. ve Üstün, İ. (2005). Sıcak Aile Ortamı Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler. Tesev Yayınları. İstanbul.

Çavdar, A.(2018). Başörtüsü Mücadelesinin Değişen Yolculuğu. 08 Şubat 2018 tarihinde <http://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/193794-ayse-cavdar-90-lardaki-basortusu-soylemi-ile-bugunku-tamamen-zit> adresinden erişilmiştir.

Çayır, K. (2017). İslamcı Bir Sivil Toplum Örgütü: Gökkuşuğu İstanbul Kadın Platformu. İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri içinde derleyen Nilüfer Göle (5.bs). Metis Yayınları. İstanbul.41-67.

Fraser, N.(2004) Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek. Kamusal Alan der. çev. Meral Özbek. Hil Yayın. İstanbul: 103-132.

Gençoğlu Onbaşı, F. (2003). Geleneksel ve Modern: Sınırlar ve Geçirgenlik Üzerine, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*,(25):83-98

Göle, N.(2017). İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri (5.bs). Metis Yayınları. İstanbul.

Göle, N. (2016) . Modern Mahrem (13.bs). Metis Yayınları. İstanbul.

Kaplan, Y. (2019). Türkiye'nin "cinsiyet"le İmtihanı. 25 Ocak 2019 tarihinde <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/turkiyenin-cinsiyetle-imtihan-2049038> adresinden erişilmiştir.

Kandiyoti, D. (2013). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar* (4.bs.). Metis Yayınları. İstanbul.

Özcan, E. (2017). Turkish Women in Islamism: Gender and the Mirage of "Islamic Feminism". *Samyukta, A Journal of Gender and Culture* 17 (1):182 - 192

Saktanber, A. (2017). Cultural Dilemmas of Muslim Youth: Negotiating Muslim Identities and Being Young in Turkey. *Turkish Studies* , 8(3): 417-434.

Sancar, S. (2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti* (3.bs.). İletişim Yayınları. İstanbul.

Savran, G. A. (2019). Feminist özne mümkün mü? 25 Mart 2019 tarihinde <https://catlakzemin.com/feminist-ozne-mumkun-mu/> adresinden erişilmiştir.

Şeni, N. (2015). 19. Yüzyıl Sonu İstanbul Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri. 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar içinde derleyen Şirin Tekeli (6.bs.). İletişim Yayınları. İstanbul: 49-73

Şişman, N. (2009). *Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü* (2.bs.). Timaş Yayınları. İstanbul

Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat* (1.bs.). Birikim Yayınları. İstanbul.

Topçu, F. (2009). *Din ve Toplum Ekseninde 2000'li yıllarda Yeni Dindar Kadın Söylemi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Touraine, A. (2018). *Modernliğin Eleştirisi* (11.bs.). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.